

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук,
професора **Газнюк Лідії Михайлівни** на докторську дисертацію

Пилипенко Світлани Григорівни

«Концептуалізація Землі у сучасному філософсько-антропологічному дискурсі», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 філософська антропологія, філософія культури
033 – філософія

Актуальність теми дисертації визначається необхідністю вирішення суттєвих теоретичних та практичних завдань зміни відношення до Землі як основи життя людини. Головним у ставленні до Землі стає здатність людини приймати ефективні щодо природокористування рішення. Продовження хижацької експлуатації Землі (і це стосується будь-якого природного ресурсу) може призвести до загибелі всієї біосфери, включаючи людину. Ноосферний вектор розвитку суспільства нині вимагає глибшого розуміння ставлення до Землі. Яким є це ставлення, такою в результаті є і людина. В її ставленні до власних потреб і пізнаних законів природи, вона повинна спрямовувати та контролювати перебіг природних процесів. Проблема полягає у узгодженому підході та виявленні сутнісних, практичних та аксіологічних відносин людини до Землі. Нині структура та закономірності розвитку цих відносин розроблено недостатньо. Існує думка, що можна використовувати ресурси Землі, не руйнуючи довкілля. Якою має бути діяльність людини та її ставлення до Землі? Яка структура відносин «людина-Земля»? Що є основою їхньої взаємодії, в чому має проявитися сутність життя на Землі? Зусилля, спрямовані на максимальне задоволення потреб людини та отримання прибутку, як показує світова практика, також призводять до виснаження та забруднення навколишнього середовища планети Земля. Результати праці на Землі нині як приносять радість людині, так й вселяють в неї тривогу. Майбутнє людини невизначене, а ставлення людини до Землі продовжує змінюватися в гірший

бік. Сучасна практика вимагає прийняття рішень, орієнтованих на підвищення ефективності використання ресурсів планети та отримання екологічно чистого продукту. Відповідальність за стан екосистеми повністю лежить на людині та на суспільстві, яке також відповідає за загальний стан усєї природно-соціальної сфери.

У разі вичерпання значимих для людства ресурсів Землі, а відповідно і умов життя, людина може бути відчужена від неї, позбавлена джерела життя, а то і зовсім зникнути. Руйнування навколишнього середовища, що спостерігається зараз, руйнує духовність і здоров'я самої людини, тому що вона перестає бути творчою особистістю і перетворюється, зрештою, на люмпена. «Розлюднення» природи може призвести до зникнення і самого біологічного виду, який його чинить.

Рішення мають бути не лише ефективними, а й справедливими, тобто приводити до підвищення ефективності використання ресурсів та природних властивостей Землі, а також супроводжуватися процедурами, що забезпечують хоча б приблизну справедливість механізмів розподілу благ, для створення яких використовуються ці ресурси. Часто неправильні рішення, які не відповідають законам природи, призводять до катастрофи. Природа Землі не терпить безсистемного використання її ресурсів, насильства та агресії. У цьому полягає найголовніша проблема прийняття рішень у практиці перетворення матеріальних систем. Рішення мають забезпечити відновлення порушених природно-соціальних циклів. Відновлення екосистем потребує величезних зусиль, а прийняття рішень часто упирається у питання моральності, культури та здоров'я людини. Антропоцен має бути не тільки раціональним, а й враховувати ірраціональні складові та фактори, наприклад, красу, любов, тугу і радість, що відчуються людиною. І це вже інший рівень прийняття рішень, пов'язаний з вихованням та жертвним служінням Матері-Землі, що вимагає зміни парадигми мислення, орієнтованого в першу чергу на отримання максимальної вигоди, на підхід, в якому будуть домінувати екологічні мотиви.

Вирішення перелічених проблем може бути здійснено лише у процесі самої практики. Це означає, що формування нового світогляду людини, на який вона спиратиметься у своїй практиці, неможливе без виявлення взаємодій між людиною та Землею. Цей взаємозв'язок може розкрити філософський аналіз, який зводиться до визначення онтоантропологічної системи «людина-Земля», тобто побудови такої філософської системи розвитку, в основі якої знаходиться відношення, що є одиницею аналізу всієї практики. Зрозуміти та розкрити рушійну силу отримання конкурентоспроможного виробу та підвищення якості життя людини – ось найактуальніше завдання філософії відношення «людина-Земля». Це завдання зводиться до синтезу відношення людини до Землі та формування справедливих та ефективних рішень, що можливо лише в тому випадку, якщо ми зуміємо розкрити структуру відношень «людина-Земля» та обґрунтувати необхідну практику, спрямовану на підвищення цілісності людини та Землі. Незважаючи на те, що людина з давніх-давен займається перетворенням Землі як основи життя, теорія і практика відношення до неї змінюються дуже повільно. З часів архедії пройшли тисячі років, а основні підходи, наприклад, до обробітку землі, залишилися тими ж. Кризовий стан взаємовідносин людини і Землі актуалізує питання щодо концептуалізації останньої в філософсько-антропологічному дискурсі. Причини кризи вбачають у порушенні початкових принципів та зміні ставлення людини до Землі. В процесі практичної діяльності укріпилося та стало домінувати уявлення, що Земля як природний ресурс практично невичерпна, і якщо застосувати ефективні ресурсозберігаючі технології, то масштабне використання її ресурсів можливо і надалі.

В процесі знайомства з роботою стає зрозуміло, що дисертантка на основі низки методологічних студій багато відомих ідей пояснює і формує як «точку тяжіння» Землі, артикульованої через суб'єктність людини і людства. Теоретично ґрунтовна аналітика щодо концептуалізації Землі спрямовується авторкою на розв'язання проблеми адекватної філософської фіксації широкого спектру явищ, промаркованих ознаками трансформацій, зміщень та відхилень у

бутті людини. У чотирьох розділах роботи послідовно виконується рефлексія стосовно Землі як онтоантропологічної реальності, у якій має місце універсальна взаємодія людини і Землі; відповідно на різних рівнях конкретизується репрезентація цієї реальності. Авторка звертає увагу на те, що для сучасної науки характерним є синтез понять та термінів з різних її галузей, й інтегративна тенденція не оминула і концепцію біотехнічного прогресу, що впливає вже з її назви. З'явилися такі "синтетичні" поняття, як техносфера, техноценоз, агротехносфера, техногенез, техноеволюція та інші неологізми, що поєднують у собі технічну та біологічну інформацію і знаменують тим самим перехід до якісно іншого розуміння техніки: і як засобів праці, і як особливої галузі матеріального світу, породженого людиною і здатного на передбачувані наслідки «монструозного» характеру для Землі.

Дисертацію Пилипенко Світлани Григорівни можна охарактеризувати як евристично плідну концепцію, спрямовану на виявлення різноманіття матеріальних і духовних відношень людини до буття, Землі, природи. Логіка міркувань авторки розгортається так, що онтоантропологічний вимір спів-буття людини і Землі замінюється на антропоонтологічний. Цілісна структура системи «людина-Земля» експлікована у сутнісних (онтологічних), практичних, аксіологічних, культурних, сакральних та екзистенційних відношеннях. Ці відношення інваріантні по відношенню до різних об'єктів і не залежать від їх конкретного стану.

Процес концептуалізації Землі дисертантка розглядає через представлення людини та Землі як суб'єктів взаємозв'язку і започатковує новий напрям – геоантропологію. Земля є перетворений, олюднений світ, етап космогонічного процесу, з якого починається історія людини. Вона не є, як видається у повсякденній свідомості, якесь неживе, мертве, чуже людині тіло, вона не є конгломерат хімічних частинок і не тільки біокіснева речовина, вона джерело живих матеріальних форм, вічна Матір оформленого існування всіх організмів, духовне поняття. Земля – це джерело початків і кінців («з праху вийшли — у прах і підемо»), хранителька моральних законів, берегиня

родового життя та суспільних підвалин. Вона існує як першопочаток, як основа життя. Земля є «неорганічне тіло» людини, що вимагає поклоніння і служіння їй як Матері-Землі. Землю можна бачити і як склад корисних копалин, і як просто матерію, і як джерело продуктів, і це теоретично виправдано. В очах хлібороба Земля сприймається як Матір-годувальниця. Таке екзистенційно-онтоантропологічне сприйняття для людини, пов'язаної з природою, обумовлює те, що Земля стає морально «суб'єктом». Між оранням і породженням, збиранням урожаю та смертю, дитиною та зерном, людиною та Землею виникають глибокі моральні відношення, що дозволяє наділити Землю властивістю суб'єктності. Земля має активність, здатність до самозбереження, самовідтворення та самореалізації і постає як Земля-тіло, Земля-гіпертекст, формує власну семантику.

Авторка розгортає низку сюжетних ліній, в яких людина є продовженням історії Землі, результатом ставлення до Землі. Людина від Землі, зрештою, є інтерактивна особистість, найбільш рефлексивна, творча і самодостатня сутність. Її ставлення до Землі виступає рушійною силою, яка змінює як світ, так і саму людину. Дослідниця залучає до філософської концептуалізації Землі поняття антропоцену як інтегральної діяльності людини, долаючи існуючу фрагментарність (засоби виробництва, промислові революції, техніка, індустріалізація). Сутність людини може бути експлікована лише в результаті діяльності з перетворення Землі, у її різноманітних відношеннях до основи життя.

Предметом авторських роздумів стали онтоантропологічні відношення, спрямовані на підвищення потенціалу людини; вони не тільки виявляють природні сили людини, а й безперервно генерують життя самої людини у соціальному оточенні. В основі буття людини і Землі знаходяться єдині та безперервні циклічні процеси творення-руйнування. Саме співвідношення цих сил задає реальний напрямок розвитку матеріальних систем.

Стилістика компонування роботи та підбір джерел, а також особливості використаних методів дозволили авторці вибудувувати досить цікаву

аналітичну стратегію дослідження щодо практики перетворення Землі, яка представлена як цілісне системне відношення, що включає діяльнісні, когнітивні, комунікативні, аксіологічні та екзистенційні відношення до Землі, дозволяє узгодити всі частини і оптимізувати в цілому всю онтоантропологічну систему «людина-Земля». Сукупність компонентів цілісного взаємозв'язку відносно постійна, а домінування тих чи інших компонентів за незмінності їх складу відбувається лише у конкретних відносинах. Прийняття рішень на практиці перетворення Землі спрямоване на забезпечення цілісності природно-соціальних систем, включаючи саму людину.

Автор дисертаційного дослідження підкреслює далі, і це цілком узгоджується з метою роботи, що культура перетворення Землі є вираз усієї історичної пам'яті народу у вигляді циклічно повторюваних день у день дій щодо відтворення цінностей, а саме, свого господарства та природно-соціальних систем. В основі такої соціокультурної пам'яті знаходяться архетипи людського роду, як Архе-діяння або Першо-діяння, які оновлюються в процесі повсякденного життя людини. Соціокультурні комунікації, як спосіб примирення протилежних сторін, ґрунтуються на повазі та допомозі, що змушує враховувати можливості Землі і потреби людини, й має стати домінуючим у процесі збереження та одухотворення природи, а також породження розумної сфери – ноосфери. У розкритті проблемного потенціалу дисертаційної теми авторка спирається на низку теоретичних концептів та ідей, зокрема, ідеї про те, що ноосферний вектор розвитку суб'єктів Землі з метою підвищення її ресурсу і життєпридатності спрямований на коеволюційне перетворення Землі, створення природно-соціальних систем, які функціонують в ідеалі без втручання людини, що можливо в результаті розумного та інтуїтивного розуміння цілісності Землі.

Аспект аксіологічних відносин посідає особливе місце в авторському баченні Землі як найвищої цінності, оскільки вона є саме життя, життя на планеті. Критерій прийняття рішень стосовно діяльності людини має бути змінений з ефективного на «ефективний та справедливий», що дозволить

знайти прийнятний баланс. В основі відносин людини і Землі знаходяться єдині та безперервні циклічні процеси творення-руйнування. Саме співвідношення цих сил задає реальний напрямок розвитку матеріальних систем.

Залучивши до дослідження ключові онтоантропологічні та аксиологічні установки, пані Світлана Пилипенко проводить аналіз ціннісного ставлення і виявляє смисловий зв'язок між якістю життя людини та ресурсом планети Земля. Досягнення повноти природно-соціальних відносин, заснованих на істині, добрі та красі, спирається на етичну оптику дослідження Землі і полягає в поєднанні концептів «турбота про Землю» і «турбота людини про себе» (М. Фуко), яка залучає такі екзистенціали, як «повага», «довіра» і «любов». Повнота, що забезпечується збігом мети та результату праці, є умова підвищення добробуту людини та відродження моральності народу. Новий світогляд людини постає як результат практики, в основі якої лежить взаємозв'язок балансуєчих творчих та руйнівних сил, що впливають на природу та суспільство. Це стає можливим при підпорядкуванні людини «владі Землі», служінню їй та організації справедливих, взаємоузгоджених зв'язків між людиною та Землею.

Але мова йде не просто про Землю, а про духовність людини як цілісне ставлення до Землі щодо формування «ідеальних» систем та переживання повноти буття, що формуються у повній згоді із законами природи та цілями людини. Духовність є синтез обов'язку, свободи і відповідальності. Людина стає духовною в процесі набуття сенсу життя та життєдіяльності на планеті Земля, який супроводжується бережним відношенням та співчуттям до всього живого, до усієї природи.

Серед низки задумів автора є і з'ясування ціннісного ставлення людини до Землі, що включає жертвне служіння Землі, яке вбачається людині сакральною основою життя. Сенс життя людини зводиться до самореалізації, здобутої лише виходом за свої межі. Людина підвищує свій потенціал, відбиваючи себе у результатах своєї діяльності.

Цікавим у науковому відношенні є використаний дослідницею прийом зміни установок когнітивного підходу від суто теоретичних до практичних, тобто в методологічному плані це зміна установок з онтологічних на антропологічні (філософський контекст), з прагматичних на аксіологічні (смысловий аспект) та з епістемологічних установок на гуманістичні (морально-етичний аспект).

Теоретико-практичне значення дисертації полягає в тому, що у ній здійснено аналіз сутнісних, практичних, культурних, аксіологічних та сакральних відносин Людина-Земля. Прийняття рішень спрямовано на творення і підтримку цілісності систем, які прагнуть до ідеального функціонування за мінімального втручання самої людини. Критерії цілісності природних систем, повноти буття самої людини спрямовують її на підвищення ресурсу Землі та власного здоров'я.

Світогляд людини безпосередньо пов'язаний з її діяльністю та досягненням мети. Набуття сенсу життя як духовності є безперервне відтворення себе і виявлення сутностей суб'єктів, до яких органічно входить і сама людина як елемент Всесвіту. Усі відношення, включаючи сутнісні та аксіологічні, найбільш повно виявляються у конкретній практиці. Тому всі теоретичні висновки ілюструються прикладами із практики перетворення Землі. Тим самим відбувається і обґрунтування отриманих дисертанткою теоретичних висновків.

Основні положення та ідеї, які мають новаторський характер, знайшли належну апробацію у фахових та міжнародних наукометричних виданнях, а текст реферату відповідає змісту всієї дисертаційної роботи та репрезентує її у стислому, концентрованому вигляді. Високо оцінюючи творчий новаторський характер роботи дисертанта, щодо концептуалізації Землі/природи, відносин Людина–Земля, слід зупинитись і на окремих проблемних моментах і висловити декілька міркувань, які можуть слугувати проясненню позиції автора та більш точному розумінню окремих положень роботи.

1. Поза фокусом даного дослідження залишився історично-філософський екскурс у проблему теоретичного осягнення Землі / природи, що майже повністю елімінує звернення до спадщини Східної культурно-релігійної традиції та ідей китайської філософії, репрезентованих Конфуцієм, Лао Цзи, Сунь Цзи та іншими. Хоча їх настанови «слідувати природі» мають специфічні смисли для діяльності сучасної людини, вони необхідні для розуміння особливо шанобливого ставлення до природного та культурного ландшафту Землі і виступають джерелом натхнення для генерування нових ідей. Бізнесові та управлінські структури Японії, Китаю «реактивізували» ідеї творів Сунь Цзи щодо спирання на запозичення мудрості природи, а книга «Дао де Цзин» проводить прямі аналогії між діями мудрих та логікою природних явищ. До речі, і у поетичній спадщині Тараса Шевченка природа виглядає як грізне нагадування крихкості людського буття (ця думка звучить у вірші 1849 року). Людина з пересторогою ставиться до боротьби світлих та темних сторін природи у такий спосіб, що «І не знаєш де дітись, і ждеш того світу, мов матір діти». По-друге, авторка доречно і цілком справедливо вважає за необхідне включити у філософський дискурс Землі / природи ідеї представників мистецтва та неакадемічного наукового підходів, де мова йде про те, як «неокультурена» природа Землі здійснює серйозний вплив на формування конкретних світоглядних настанов щодо цінування як свободи, вольності, так і відчуття відповідальності та грізного нагадування долі, починаючи з Ф. Ніцше і завершуючи досить оригінальними ідеями Долорес Ла Шапель, настанови яких не включені у подальший хід дослідження.

2. Предмет авторських роздумів щодо концептуалізації Землі можна було доповнити фігурою хлібороба з його унікальною причетністю як до світу природного, так і до світу соціального, надаючи свою працею природному можливість засвітитися у бутті людини і суспільства.

3. На сторінках дослідження значна увага приділяється фізичним характеристикам видимого та далекого Всесвіту, урбанізації людського життя, сакральному розумінню місця природи у поступі людства, виявленню

специфіки модусів природи у різних регіонах планети на основі звернення не лише до наукової і філософської літератури, але і й з залученням художньо-мистецьких джерел; в той же час дисертантка уникає аналізу глибинних причин сучасних конкретних небезпек, пов'язаних з людською агресивністю у суспільстві, що знаходить відлуння у природі планети Земля з боку генної інженерії та змін фонду рослинного та тваринного світу, кліматичних катастрофічних явищ, опустелювання, повеней, Землетрусів, хімічного забруднення земель тощо.

4. На пост антропологічному етапі відносин людства та планети Земля варто було б звернути увагу на смисл біблійної настанови людям «володарювати» над створеними тваринами і рослинами, яка зрештою еволюціонувала до тези «не чекати милості від природі, а взяти її у неї».

Загалом же дослідження, попри визначені зауваження, виконано на високому науковому рівні і є вагомим внеском в розвиток вітчизняної філософської науки. Дана дисертація відкриває нові можливості для подальших досліджень в галузі філософської антропології і філософії культури, а також у трансдисциплінарних вимірах практичної філософії як у культурно-антропологічному, так і в соціально-філософському аспектах. Монографія та статті автора в ідейному і концептуальному плані висвітлюють основні положення дисертаційного дослідження. Робота пройшла належну апробацію, про що свідчить географія участі автора у наукових конференціях і семінарах та презентації дисертаційного дослідження.

За змістом та оформленням дисертація Пилипенко Світлани Григорівни «Концептуалізація Землі у сучасному філософсько-антропологічному дискурсі» повністю відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197, а публікація і апробація результатів відповідає наказам Міністерства освіти і науки України «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» № 1220 від 23.09.2019 року і «Про внесення змін до

наказу Міністерства освіти і науки України від 23 вересня 2019 року №1220»
№496 від 27 травня 2022 р.

За сутністю проблем і характером їх дослідження дисертація
«**Концептуалізація Землі у сучасному філософсько-антропологічному
дискурсі**», відповідає вказаній спеціальності, а її автор Пилипенко Світлана
Григорівна заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня доктора
філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія,
філософія культури.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних наук
Харківської державної
академії фізичної культури

Лідія Газнюк

Лідія ГАЗНЮК

Підпис *Лідії Газнюк*
Засвідчую
Навальник відділу кадрів
«1» *серпня* 20*23* р.

Олена Мірошківська